

Què funciona en educació?

Evidències per a la millora educativa

4

octubre de 2016

Quin impacte tenen les activitats extraescolars sobre els aprenentatges dels infants i joves?

Sheila González Motos

El lleure educatiu ha estat identificat com un element d'impacte en el desenvolupament cognitiu i social dels infants i adolescents, especialment en aquells d'entorns més desfavorits. No obstant això, l'heterogeneïtat de les activitats extraescolars i la diversitat de proveïdors d'aquests serveis són elevades, fet que provoca una important variabilitat en la qualitat de les activitats extraescolars i, per tant, en els seus impactes. Aquesta revisió d'evidència es pregunta fins a quin punt les activitats extraescolars esdevenen instruments d'increment del rendiment acadèmic i les habilitats psicosocials i quines activitats són més efectives.

“Massa temps l'educació s'ha basat en inèrcies i tradicions, i els canvis educatius en intuïcions o creences no fonamentades. El moviment “què funciona” irromp en el món de l'educació amb un objectiu clar: promoure polítiques i pràctiques educatives basades en l'evidència. Ivàlua i la Fundació Jaume Bofill s'alien per fer avançar aquest moviment a casa nostra.”

Què funciona en educació?

Evidències per a la millora educativa

Quin impacte tenen les activitats extraescolars sobre els aprenentatges dels infants i joves?

Sheila González Motos

Doctora en Ciències Polítiques i Transformació Social. Ha fet recerca en l'àmbit de l'educació i la immigració. Actualment és investigadora i professora associada en el Departament de Ciència Política de la Universitat Autònoma de Barcelona i membre de l'Institut Infància.

Motivació

Les activitats extraescolars, enteses com a aquelles realitzades per infants i joves fora de l'horari lectiu, van experimentar un creixement notable de la mà de la incorporació de les dones al mercat laboral, com a instrument que garantia que els fills de famílies treballadores estiguessin en entorns segurs durant les jornades laborals dels seus progenitors. Més recentment, aquestes activitats van adquirir valor en tant que recursos educatius que poden ampliar els aprenentatges dels infants, especialment d'aquells infants d'entorns més desavantatjats; fet que els ha convertit en objecte d'atenció per part de l'Administració pública i les polítiques educatives d'igualtat d'oportunitats.

D'aquesta manera, avui dia, les activitats extraescolars combinen (en major o menor mesura) una triple finalitat: a) facilitar la conciliació familiar a través de la dotació de serveis fora de l'horari escolar que allarguen el temps que l'infant es troba sota supervisió d'un adult; b) aportar temps educatiu a l'alumnat fora de l'horari estrictament escolar; c) en no poques ocasions, compensar les desigualtats educatives de partida de determinats col·lectius, ja sigui mitjançant programes de contingut acadèmic o altres programes de lleure educatiu on es treballen altres tipus d'habilitats socials, valors o actituds [1].

Aquest estudi posa el focus d'atenció en aquells programes d'activitats extracurriculars que presenten un contingut educatiu explícit, de manera que no s'aborden aquelles activitats lúdiques desproveïdes de voluntat formativa. El lleure educatiu ha estat identificat per la literatura i per organismes internacionals com la UNESCO o l'OCDE com un element d'impacte en el desenvolupament cognitiu i social dels infants i adolescents, especialment entre aquells d'entorns més desfavorits. Alhora, però, les activitats extraescolars han esdevingut un espai de reproducció de desigualtats socials, en tant que el capital socioeconòmic de la família s'apunta com un dels principals factors de desigualtat en l'accés a aquestes activitats [1] [2]. A més a més, l'heterogeneïtat de les activitats extraescolars i la diversitat de proveïdors d'aquests serveis són elevades, fet que provoca, juntament amb el seu caràcter no formal, una important variabilitat en la qualitat dels serveis de lleure educatiu i, per tant, en els seus impactes [3].

En un context com l'actual, on es discuteix sobre la jornada contínua a l'escola i on es posa de manifest la necessitat d'inversió en l'àmbit del lleure educatiu, sembla especialment oportú revisar l'efectivitat de les activitats extraescolars, especialment entre els alumnes més vulnerables.

El lleure educatiu ha estat identificat per organismes internacionals com la UNESCO o l'OCDE com un element d'impacte en el desenvolupament cognitiu i social dels infants i adolescents, especialment d'aquells més desfavorits.

De quins programes parlem

Activitats extraescolars, lleure educatiu, activitats extracurriculars o activitats fora de l'horari lectiu són alguns dels noms que reben aquells programes emmarcats dins de l'educació no formal. Amb tot el seu ampli ventall d'opcions, l'educació no formal se situa en un punt a mig camí entre l'educació formal (aquella que té lloc als centres educatius, amb uns itineraris i una estructura organitzativa definida, amb uns objectius clars en clau d'aprenentatge i amb exàmens i tests de validació de resultats) i l'educació informal (sense estructures organitzatives clares, producte no sempre buscat de la interacció social i que, per tant, es produeix en diversos àmbits de la quotidianitat). L'educació no formal, doncs, es desenvolupa en espais més o menys formals (des de l'escola fins a associacions de lleure), planteja programes i objectius que cal assolir (generalment combinant-ne de tarannà acadèmic amb habilitats socials), però no disposa d'una estructura o itineraris definits ni contempla exàmens o proves de validació de resultats [4].

L'educació no formal engloba una àmplia i diversa oferta de programes i activitats adreçades als infants i joves, principalment en les etapes de l'educació universal (3-16 anys): activitats esportives, programes artístics, música i dansa, reforç escolar, agrupacions de joves (caus, esplais, escoltes...), casals d'estiu, activitats de cap de setmana... En aquesta revisió ens ocupem d'aquell lleure educatiu que té lloc durant els dies lectius en horari extraescolar, amb una certa regularitat (com a mínim setmanal) i que té per objectiu influir en els aprenentatges dels infants i joves participants.

Una primera aproximació a les activitats extraescolars ens permet diferenciar els programes, en funció dels seus continguts, entre activitats d'aprenentatge formal i programes específics. Aquests darrers es focalitzen en una única temàtica, principalment esports o arts, mentre que els denominats "d'aprenentatge formal" combinen activitats diverses de lleure educatiu (esports, arts, joc...) amb continguts formatius (principalment, reforç escolar en determinades àrees).¹

¹ No s'inclouen, doncs, els programes de lleure no educatiu, és a dir, aquells que no contemplen objectius formatius explícits. Deixem també fora els programes d'extensió de la jornada lectiva que, malgrat estar emmarcats sovint en l'educació no formal, incorporen elements que els apropen a l'educació escolar reglada. Finalment, queden fora d'aquesta revisió les activitats extraescolars incloses en programes d'aprenentatge a l'estiu, atès que aquests han estat tractats en un article anterior d'aquesta publicació.

Taula 1.
Activitats extraescolars segons continguts

Activitats artístiques	S'inclouen en aquest paquet aquelles activitats que impliquen disciplines artístiques i creatives com dansa, teatre, pintura, música..., i també aquells programes on els elements artístics són una eina metodològica per a l'aprenentatge, com pot ser el teatre pedagògic.
Activitats esportives	Engloben les activitats que mitjançant l'esport busquen incrementar el compromís educatiu i la permanència en el sistema educatiu dels infants i joves. Poden ser activitats extracurriculars de la mateixa escola o programes d'entitats i/o associacions esportives. Sovint es combina la pràctica de l'esport (utilitzada per atraure estudiants) amb programes d'aprenentatge (matemàtiques, lectura...).
Activitats d'aprenentatges formals	Aquell conjunt d'activitats que explícitament busquen la millora dels aprenentatges (i sovint de les habilitats socials) a través de la combinació d'activitats de diverses temàtiques i metodologies, sense que es pugui identificar una temàtica predominant en els seus continguts.

Font: elaboració pròpia a partir de l'Education Endowment Foundation. ²

Al marge de la temàtica, és possible catalogar les activitats extraescolars en funció de diverses **variables organitzatives**, com les següents:

- *Perfil dels participants*: les activitats contemplades en aquesta revisió engloben programes adreçats a públics heterogenis pel que fa a característiques socioeconòmiques i/o de rendiment escolar, i programes que se centren en l'atenció a l'alumnat en situació de vulnerabilitat, sigui pel seu rendiment acadèmic, sigui per les característiques socioeconòmiques del seu entorn.
- *Durada*: les activitats contemplades varien tant en la intensitat del programa (calculada segons hores setmanals) com en la seva extensió (setmanes, mesos o anys).
- *Etapas educativa*: la major part dels estudis inclosos en aquesta revisió distingeixen l'etapa educativa en què es produeix la intervenció, tot diferenciant entre els programes que s'adrecen a l'educació preescolar (3-6 anys), a l'educació primària (6-12 anys), a la secundària obligatòria (12-16 anys) i la postobligatòria.³
- *Perfil dels responsables o conductors de les activitats*: en aquest cas s'estableix una triple diferenciació. En primer lloc, es contempla el grau d'expertesa de la persona encarregada de la planificació i desenvolupament de l'activitat, és a dir, si es tracta d'un perfil genèric o d'un expert en la matèria. En alguns casos s'aborda, en segon lloc, la seva vinculació formal amb l'entitat organitzadora, diferenciant entre personal contractat i voluntariat. I, finalment, s'observa la vinculació amb el currículum escolar, distingint entre el professorat i les persones de l'àmbit del lleure, l'esport o les arts.
- *Entitat organitzadora de l'activitat*: la dispersió de proveïdors de serveis de lleure educatiu és molt elevada i es poden fer diverses catalogacions. Sense entrar en detall, és possible diferenciar entre les activitats desenvolupades en el marc de programes públics (dissenyats, finançats i implementats per una entitat pública) i aquelles altres que, amb independència del disseny i el finançament, les entitats privades (de molt diversa índole) posen en marxa.

² Education Endowment Foundation no contempla com a apartat temàtic les activitats extraescolars, de forma que la revisió de l'evidència s'ha nodrit dels apartats dedicats a "Sports Participation", "Arts Participation" i algunes de les metanàlisis abordades a "Extending School Time".

³ Les edats són aproximades en tant que varien en funció del sistema educatiu analitzat.

- *Tipus d'objectius*: totes les activitats i programes que abordem en aquesta revisió tenen objectius vinculats al progrés educatiu (rendiment escolar en alguns casos i actituds cap a l'aprenentatge en d'altres), però alguns d'aquests els combinen amb aproximacions a habilitats socials o psicoemocionals més àmplies (reducció de comportaments de risc, millora de l'autoestima, capacitats relacionals, etc.).
- *Mida del grup*: fa referència al nombre d'alumnes que participen simultàniament en l'activitat. Hi ha activitats que són realitzades pels alumnes de manera individual; en altres casos les activitats es realitzen en grups de mida fixa (grans o petits en funció del programa) i, per últim, alguns programes combinen diverses estratègies d'agrupació durant l'activitat.

Cal advertir que no tots els estudis revisats inclouen informació referent a totes aquestes característiques o ho fan amb paràmetres o indicadors que dificulten la comparació. Així doncs, no en tots els casos és possible identificar el pes que aquests elements tenen sobre l'impacte final atribuït al lleure educatiu.

En aquesta revisió ens ocupem d'aquell lleure educatiu que té lloc durant els dies lectius en horari extraescolar, amb una certa regularitat (com a mínim setmanal) i que té per objectiu influir en els aprenentatges dels infants i joves participants.

Preguntes que guien la revisió

Les activitats extraescolars recollides en aquesta revisió plantegen objectius i metodologies marcadament diferenciats, però comparteixen el fet d'ocupar part del temps dels infants i joves fora de l'escola amb programes de caràcter educatiu. Aquesta revisió de l'evidència pretén aportar claus interpretatives sobre l'efectivitat de les activitats, tot donant resposta a cinc preguntes: 1) Serveix el lleure educatiu per a millorar els resultats acadèmics d'infants i joves que hi assisteixen? 2) S'observa una millora en altres competències no acadèmiques (per exemple, de tipus actitudinal o socioemocional)? 3) Quins elements caracteritzen els programes de lleure educatiu més efectius per a assolir aquestes millores? 4) Serveixen les activitats extraescolars per a reduir les desigualtats educatives que afecten a l'alumnat més vulnerable? i 5) En clau d'intervenció pública, és recomanable incrementar la inversió en aquests tipus de programes a Catalunya? Sota quins paràmetres?

Revisió de l'evidència

Revisions i estudis considerats

La diversitat de programes extraescolars i la multitud de proveïdors, molts dels quals no vinculats a les administracions públiques, comporten una escassa disponibilitat de dades estadístiques que permetin elaborar un mapa acurat del perfil del lleure educatiu a Catalunya i, encara menys, dels seus resultats i impactes. És per això que el present estudi es fonamenta en les avaluacions i revisions

desenvolupades en altres contextos, principalment, tot i que no només, als Estats Units i la Gran Bretanya, sobre els *Out-of-School Programmes* i les *Extra-Curricular Activities*, segons la terminologia anglosaxona.

La revisió està integrada fonamentalment per dotze metanàlisis (taula 2), quatre de les quals avaluen programes específics d'arts i/o esports i sis que se centren en programes dedicats a aprenentatges formals (principalment orientats a la millora en matemàtiques i lectura). D'especial rellevància són les metanàlisis de Shulruf [5] i Lewis [6], que inclouen activitats de tots dos tipus i permeten comparar els seus impactes.

Respecte al perfil socioeconòmic o escolar de l'alumnat avaluat, dels dotze estudis considerats, quatre es focalitzen en alumnat desavantatjat, ja sigui per qüestions acadèmiques com socials. A més a més, en dues investigacions, Conard [7] i Newmand *et al* [8], l'alumnat en situació de vulnerabilitat és abordat en clau comparativa respecte a l'alumnat ordinari. En relació amb les etapes educatives, amb alguna excepció molt puntual, els estudis inclouen activitats d'educació no formal des de preescolar fins a l'educació secundària, tot mesurant els impactes per a cada franja d'edat.

Com veurem més endavant, altres característiques diferenciades es troben en els objectius dels programes (competències acadèmiques i/o altres habilitats socials), les setmanes de durada i la intensitat de les activitats (segons hores setmanals i setmanes de durada) o el tipus de responsable de l'activitat (docent, artista, voluntari...).

Taula 2.
Metanàlisis i revisions sistemàtiques considerades

Referències	Tipus de programa	Perfil de l'alumnat	Competències considerades	Mida de l'efecte
Conard (1992) [7]	Arts	Preescolar, primària i secundària Alumnat ordinari i de baix rendiment	Lectura	0,48
			Matemàtiques	0,29
			Escriptura	0,77
Lee <i>et al</i> (2014) [17]	Arts	Preescolar, primària i secundària	Rendiment mitjà	0,43
			Ciències	1,52
			Llenguatge artístic	0,44
			Lectura	0,54
			Matemàtiques	0,59
Lewis (2004) [6]	Arts	Primària i secundària	Habilitats socials	0,2
			Rendiment acadèmic	0,2
			Actitud respecte l'aprenentatge	0,22
			Comportaments de risc	0,19
Newman <i>et al</i> (2010) [8]	Arts	Preescolar, primària i secundària Alumnat ordinari i de baix rendiment	Identitat	-0,04
			Ciències (secundària)	0,06
			Llengua (secundària)	0,05
			Matemàtiques (secundària)	0,03
			Rendiment mitjà (primària)	0,45
Shulruf (2010) [5]	Arts	Secundària	Habilitats socials	0,28-0,37
			Rendiment mitjà	0,17
			Matemàtiques	0,05
			Lectura /llengua	0,05
Winner i Cooper (2000) [11]	Arts	Preescolar, primària i secundària	Retenció al sistema educatiu	0,02
			Rendiment mitjà	0,1
			Llengua	0,39
Lewis (2004) [6]	Aprenentatges formals	Primària i secundària	Matemàtiques	0,22
			Rendiment acadèmic	0,47
			Actituds respecte a l'aprenentatge	0,33
			Comportaments de risc	0,29
Shulruf (2010) [5]	Aprenentatges formals	Secundària	Identitat	0,23
			Rendiment mitjà	0,17
			Matemàtiques	0,38
			Lectura /llengua	0,3
			Ciències	0,27
			Actituds respecte a l'aprenentatge	0,2
Expectatives	0,48			

Referències	Tipus de programa	Perfil de l'alumnat	Competències considerades	Mida de l'efecte
Crawford (2011) [15]	Aprentatges formals	Primària i secundària	Rendiment mitjà	0,4
			Lectura	0,38
			Matemàtiques	0,42
Durlak i Weissberg (2007) [10]	Aprentatges formals		Rendiment acadèmic	0,11-0,16
			Actitud respecte a l'aprenentatge	0,14-0,34
			Comportaments	0,11-0,18
Kidron i Lindsay (2014) [13]	Aprentatges formals	Primària i secundària Alumnat ordinari i de baix rendiment Alumnat amb pocs recursos	Alfabetització	-0,04
			Matemàtiques	0,03
			Motivació	0,04
			Habilitats socials	0,03
Lauer <i>et al</i> (2006) [14]	Aprentatges formals	Preescolar, primària i secundària Alumnat de baix rendiment Alumnat amb pocs recursos	Lectura	0,07
			Matemàtiques	0,16
Scott-Little <i>et al</i> (2002) [16]	Aprentatges formals	Alumnat amb pocs recursos Minories ètniques	Lectura	0,21
			Matemàtiques	0,16
Zief <i>et al</i> (2006) [12]	Aprentatges formals	Alumnat de baix rendiment Alumnat amb pocs recursos	Rendiment mitjà	0,08
			Lectura	0,03
Lewis (2004) [6]	Esports	Primària i secundària	Rendiment acadèmic	0,1
			Actituds respecte a l'aprenentatge	0,14
			Comportaments de risc	0,16
			Identitat	0,15
Newman <i>et al</i> (2010) [8]	Esports	Preescolar, primària i secundària Alumnat ordinari i de baix rendiment	Rendiment mitjà	0,19
			Matemàtiques(alumnat de baix rendiment)	0,8
			Habilitats socials	0,33
Shulruf (2010) [5]	Esports	Secundària	Rendiment mitjà	0,15
			Matemàtiques	0,08
			Lectura/llengua	-0,01
			Retenció al sistema educatiu	0,31
			Expectatives	0,16

Font: elaboració pròpia a partir de l'Education Endowment Foundation. Es presenta el valor estandarditzat de l'efecte, d'acord amb l'estimador de Cohen. D'aquesta manera, la mida de l'impacte esdevé comparable entre programes. Partint de les indicacions del mateix Cohen, acostuma a entendre's el següent: valors al voltant o inferiors al 0,2 indiquen un efecte petit; valors al voltant del 0,5, un efecte mitjà; valors al voltant o superiors al 0,8, un efecte gran [9].

Les activitats extraescolars, milloren els resultats educatius dels alumnes?

Els programes de lleure educatiu, ja siguin específics d'arts i/o esports o d'aprenentatges formals, semblen propiciar impactes en els processos d'aprenentatge dels alumnes. En el cas dels programes d'aprenentatges formals, segons la síntesi d'evidència de l'Education Endowment Foundation, participar en determinades activitats extraescolars equival al guany de dos mesos sobre el progrés acadèmic mitjà dels alumnes en un curs escolar, i de dos mesos i mig en el cas de l'alumnat més vulnerable. A més, la literatura revisada mostra que la participació en activitats extraescolars produeix, encara que de manera modesta, un increment en habilitats psicossocials (autoestima, identitat...) i redueix comportaments de risc (consum de drogues, alcohol...).

Per la seva banda, l'impacte dels programes d'art i d'esports sobre el rendiment acadèmic (llengua, matemàtiques i ciències) és també positiu, tot i que sensiblement més baix. En aquest cas, el guany es calcula com a inferior a un mes sobre el progrés mitjà dels alumnes en un curs escolar. En canvi, s'observa un impacte més elevat en actituds cap a l'aprenentatge i via d'accés per a segones oportunitats (programes d'art) o sobre habilitats socials (programes d'esports).

Malgrat que els efectes de les activitats extraescolars sobre el rendiment acadèmic i altres habilitats psicossocials acostumen a ser modestos, val a dir que estem parlant d'uns impactes que són comparables (o superiors) als que aconseguen altres intervencions en matèria juvenil (per exemple, accions preventives sobre comportaments disruptius en escoles o programes de prevenció de drogues) [10], fet que converteix el lleure educatiu en un camp d'interès per a la intervenció pública. Més enllà d'aquesta tendència general, però, es constata que l'efectivitat de les activitats extraescolars és variable i que, per tant, el seu èxit no està garantit. Que aquestes activitats funcionin millor o pitjor dependrà del seu context d'aplicació, de les seves característiques, així com del perfil d'infants i joves al qual s'adrecin.

Participar en determinades activitats extraescolars equival al guany de dos mesos sobre el progrés acadèmic mitjà dels alumnes en un curs escolar, i de dos mesos i mig en el cas de l'alumnat més vulnerable.

Quines competències poden millorar les activitats extraescolars?

Són sis els àmbits competencials on la literatura revisada observa un impacte de la participació en activitats extracurriculars:

- **Rendiment escolar:** ja sigui calculat a través de la nota mitjana de curs [6] [5] [11] com a través de proves i exàmens [10] [12], diverses investigacions han identificat una millora en els resultats acadèmics de l'alumnat que participa d'activitats extraescolars. L'assistència a programes esportius o d'aprenentatges formals sembla estar relacionada amb una reducció de l'abandonament escolar [5] (efecte que no s'observa en el cas de les activitats artístiques) i, en el cas dels programes d'aprenentatges formals, els alumnes participants mostren una major dedicació a l'elaboració dels deures [12]. L'acord és menor en identificar l'etapa formativa en què aquesta millora és més clara. Alguns estudis observen guanys més elevats durant l'etapa primària [13] [14], d'altres en la secundària [4] i en algunes metanàlisis l'etapa no apareix com a rellevant [15].

- **Lectura i matemàtiques:** bona part de les activitats extraescolars genèriques avaluades que tenien per objectiu la millora en competència lectora i matemàtiques mostren un impacte positiu en aquests àmbits [14] [15]. Altres programes d'aprenentatges formals menys explícits també aporten evidència en aquest mateix sentit [5] [16]. L'impacte sobre la lectura i les matemàtiques ha estat també observat en el cas de programes artístics [7] [17] i esportius [5], tot i que en menor mesura que en els d'aprenentatges formals. Val a dir que algunes metanàlisis han apuntat també millores en altres àrees curriculars, com les ciències o la llengua [5] [8] [17].
L'impacte sobre la lectura i les matemàtiques ha estat observat en el cas de programes artístics i esportius, tot i que en menor mesura que en els d'aprenentatges formals.
- **Actituds cap a l'aprenentatge:** tant els programes artístics com els esportius i d'aprenentatges formals semblen propiciar unes actituds més positives cap a l'escola [17], una major vinculació amb la institució escolar [10] i una motivació acadèmica més elevada [13]. En altres recerques s'ha observat entre els alumnes participants una reducció en l'absentisme escolar [16].
- **Increment de les expectatives formatives:** tot i que es tracta d'un impacte mesurat per un nombre reduït de recerques, aquestes posen de manifest l'increment de les expectatives per a l'educació postobligatòria entre els alumnes que han assistit a activitats extracurriculars [5] [12].
- **Competències psicoemocionals:** s'observa un efecte important en àrees socioemocionals entre els participants de programes artístics, esportius i d'aprenentatges formals, tot i que, en general, aquest impacte és menor que en el cas de les competències cognitives. Els guanys s'observen en una millora de l'autopercepció [10], en la reducció de comportaments negatius [10] [16], en l'increment de la seguretat pròpia i l'autoestima [6] i en la reducció de consum de drogues [6] [10] o altres comportaments de risc [10]. Cal, però, matisar que en el cas dels programes artístics els nois obtenen menys beneficis que les noies en el terreny socioemocional, circumstància que pot tenir a veure amb la identificació de determinades activitats artístiques amb els rols femenins [6].
S'observa un efecte important en àrees socioemocionals entre els participants de programes artístics, esportius i d'aprenentatges formals, tot i que, en general, aquest impacte és menor que en el cas de les competències cognitives.
- **Competències socials:** bona part de la literatura revisada ha abordat programes que combinaven els objectius acadèmics amb la voluntat de treballar competències socials (habilitats de comunicació, creativitat...) i els resultats, tot i que modestos, apunten a un impacte de la participació sobre aquestes competències, especialment en el cas dels programes artístics [8] [11] (vegeu el requadre 1). En el cas dels programes adreçats a col·lectius vulnerables, s'ha detectat, a més a més, un increment en la participació en altres activitats extraescolars a partir de l'assistència inicial a aquests programes compensatoris [12].

Requadre 1.

Educació teatral (Hong Kong)

Hui i Lau [18] van realitzar un estudi experimental per tal d'avaluar l'efecte de l'educació teatral sobre la creativitat i les capacitats expressives. Escollits de manera aleatòria, 195 alumnes de 17 escoles primàries de Hong Kong van participar, com a grup de tractament o de control, en l'estudi. El grup de tractament va participar un cop per setmana en un taller teatral impartit per artistes professionals durant setze setmanes, tot seguint el currículum oficial del Departament d'Educació. El grup de control va participar un cop per setmana en activitats extraescolars lúdiques no vinculades al teatre. A partir de proves pre i post tractament, es van recollir dades sobre creativitat i comunicació en tots dos grups.

Els efectes van ser positius i significatius. Els alumnes participants en les activitats artístiques van fer un progrés més accentuat en qüestions creatives que aquells assignats al grup de control. Es van observar impactes positius sobre les habilitats comunicatives i el pensament creatiu. A més a més, es van poder detectar progressos en les diferents edats avaluades: en el cas dels alumnes més joves, la fluïdesa en la narració creativa era superior que la dels més joves del grup de control, mentre que en els alumnes més grans les diferències s'observaren en el dibuix creatiu.

Més informació a:

Hui, A., Lau, S. (2006). "Drama education: a touch of the creative mind and communicative-expressive ability of elementary school children in Hong Kong". *Thinking Skills and Creativity* 1(1): 34-40, [18]

Newman, M., Bird, K., Tripney, J., Kalra, N., Kwan, I., Bangpan, M., Vigurs C. (2010). "Understanding the Impact of Engagement in Culture and Sport: A Systematic Review of the Learning Impacts for Young People". Research Evidence in Education Library. London: EPPI Centre, Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London. <http://eppi.ioe.ac.uk/cms/Default.aspx?tabid=3358> [8]

<http://www.artsedsearch.org/summaries/drama-education-a-touch-of-the-creative-mind-and-communicative-expressive-ability-of-elementary-school-children-in-hong-kong> [19]

En resum, la revisió de l'evidència apunta al fet que els alumnes que participen en activitats extracurriculars milloren els seus resultats escolars (especialment en matemàtiques i lectura), mostren una major predisposició a l'aprenentatge i incrementen les seves expectatives formatives, en comparació amb aquells que no hi participen. També hi ha evidència de l'impacte del lleure educatiu sobre competències psicoemocionals i socials.

Quines són les característiques del lleure efectiu?

La tercera pregunta plantejada tenia per objectiu identificar les característiques diferencials dels programes de lleure més efectius. La literatura revisada apunta alguns elements que mostren un major efecte sobre les competències abans comentades:

- **Programes centrats en aprenentatges formals:** les recerques que han abordat els tres tipus de programes d'activitats extraescolars (artístics, esportius i d'aprenentatges formals) coincideixen a atribuir als programes d'aprenentatges formals un major impacte sobre el rendiment escolar, en comparació amb les activitats

esportives o artístiques [6]. No obstant això, les activitats esportives semblen reduir l'abandonament escolar [5], mentre que, per la seva part, les activitats artístiques mostren un efecte important sobre actituds i habilitats socials [6]. En aquest mateix sentit, diversos estudis han posat de relleu la importància de la varietat en la programació d'activitats com un element motivador de l'assistència i, per tant, de l'èxit del programa, especialment a l'educació secundària, on s'observa una major problemàtica per a la regularitat en l'assistència dels alumnes [14].

- **Aprenentatges formals com a objectiu:** és important que els programes d'activitats extraescolars plantegin objectius clars d'aprenentatge [10], especialment de contingut acadèmic [14]. A més a més, quan aquests objectius acadèmics són complementats per altres objectius de caràcter social o psicoemocional, sembla incrementar-se l'impacte sobre algunes competències com les matemàtiques, tot i que no s'observen diferències en el cas de la lectura [14]. En relació amb les habilitats socials, especialment aquelles relacionades amb la sociabilitat, es destaca la necessitat que els programes explícitin com a objectiu el treball de determinades habilitats socials. En aquells casos en què la convivència de joves es planteja com a espontània, sense que es treballin valors de relació i convivència, hi ha el risc que es produeixin impactes negatius [12].
- **Vinculació amb el currículum escolar:** la planificació d'activitats educatives connectades al currículum escolar incrementa notablement l'impacte dels programes sobre el rendiment acadèmic [8] [10] [14] en comparació amb aquells altres programes educatius no explícitament vinculats als continguts de l'escola.
- **Metodologia:** tendeix a observar-se un major impacte per part dels programes amb una metodologia més innovadora i experiencial i menys tradicional, especialment sobre les habilitats socials i emocionals, tot i que també sobre el rendiment acadèmic [10] [13]. D'altra banda, es calcula que la implementació de metodologies d'aprenentatge recolzades en l'evidència duplica l'impacte sobre tots els outcomes mesurats [10]. A més a més, l'existència d'instruments de suport explícit a l'aprenentatge formal (tutories, deures...) és identificat com un factor d'èxit.
- **Mida del grup:** són pocs els estudis que s'han ocupat de la importància d'aquesta variable. Aquells que ho han fet tendeixen a identificar les classes individuals com les més efectives sobre el rendiment acadèmic, especialment sobre les competències en matemàtiques i lectura. Entre la resta d'opcions possibles, els programes que combinen agrupacions variades (grups de diferents mides en funció del moment) es perfilen com els de major impacte, per sobre de les agrupacions fixes d'una mida o una altra [14].
- **Durada / intensitat:** la literatura consultada mostra, d'entrada, que com més gran sigui l'exposició a l'activitat extraescolar, major serà l'impacte. Els alumnes que participen en activitats de més durada presenten unes millores en els seus aprenentatges més destacables que els que assisteixen a activitats més breus [14]. A més a més, sembla haver-hi acord sobre la necessitat d'un mínim de sessions per tal d'observar-ne efectes sobre el rendiment escolar i altres competències. Quan no s'assoleix aquest mínim, l'efecte és reduït o no significatiu, tant en el cas de

Els programes d'aprenentatges formals acostumen a tenir un major impacte sobre el rendiment escolar que les activitats esportives o artístiques.

les activitats artístiques o esportives [17] com en aquelles centrades en la lectura i les matemàtiques [14], tot i que aquest mínim de sessions varia en funció dels programes analitzats. A l'altre extrem, la revisió de l'evidència apunta a l'existència d'un nombre

màxim de sessions a partir del qual l'eficàcia dels programes d'activitats extraescolars decreix [12] [14]. En aquest sentit, sembla que els programes excessivament curts (menys de 45 hores) són insuficients per a produir efectes, però, alhora, la planificació d'un programa excessivament llarg (més de 100 hores en el cas dels programes de lectura i més de 200 hores en els de matemàtiques, per exemple) pot ser contraproductent.

Algunes investigacions han posat el focus d'atenció en la relació entre durada i assistència [10]. Podria ser que els programes més llargs fossin menys intensos o que els alumnes reduïssin la regularitat en la seva assistència. Tenint en compte que la relació entre assistència i impacte és positiva, la relaxació en l'assistència per part dels alumnes en els programes més llargs podria explicar una menor efectivitat [12] [14].

- **Perfil dels responsables o conductors de les activitats:** s'observa un acord general en atribuir un efecte diferencial als programes en funció de la persona responsable de liderar l'activitat. Tant en els programes artístics [17] com en els d'aprenentatges formals [13] l'impacte sobre el rendiment escolar és més gran quan és un docent professional l'encarregat de l'activitat. En canvi, quan es tracta d'un artista o d'un voluntari l'efectivitat sobre els resultats escolars es veu reduïda. En aquest darrer cas, cal diferenciar entre aquells voluntaris que han rebut una formació per a dur a terme l'activitat i aquells que no l'han rebuda, en tant que s'observa un major impacte entre els primers [14]. En general, doncs, una plantilla més ben preparada comporta una major efectivitat [10]. Cal introduir un matis: en el cas de les actituds cap a l'escola, el personal aliè a la institució escolar (artistes, per exemple) sembla obtenir millors resultats [17].

Quins alumnes tenen més a guanyar amb les activitats extracurriculars?

Els efectes sobre el rendiment acadèmic i també sobre les habilitats socials i competències psicoemocionals són observats en el conjunt de l'alumnat participant, però es mostren **especialment destacables entre l'alumnat de baix rendiment o l'alumnat de perfil socioeconòmic baix**, tant en els programes artístics com els esportius i els d'aprenentatges formals [7] [13]. Aquest és, per exemple, el cas dels programes Playing for Success (Regne Unit) i Sacramento Start (Estats Units), intervencions que combinen activitats formatives i de lleure, i que han demostrat la seva efectivitat entre l'alumnat acadèmicament més vulnerable (vegeu [requadres 2 i 3](#)).

En aquesta mateixa línia, els programes d'aprenentatges formals, per la seva part, guanyen capacitat d'impacte, tant en matemàtiques [10] com en llengua [11], entre l'alumnat amb rendiments per sota de la mitjana.

Requadre 2.

Playing for Success (Regne Unit)

És un programa del Departament d'Educació britànic que s'inicia l'any 1997 amb la col·laboració de la Premier League i els seus clubs i les autoritat educatives locals. S'ha anat ampliant amb la participació de professionals d'altres esports, com el criquet i el rugbi. Els seus objectius són incrementar el benestar emocional dels joves i infants i millorar l'adhesió escolar i la motivació cap a l'aprenentatge, especialment de les àrees urbanes. Va començar amb tres centres pilots l'any 1997 i es va anant ampliant fins als 159 de l'any 2008. S'adreça a alumnat de baix rendiment, entre els 11 i els 14 anys. Els centres són liderats per professorat experimentat i es combinen les activitats esportives amb les noves tecnologies, les matemàtiques i la lectura. Cada alumne participa de l'activitat durant vint hores, distribuïdes en unes deu setmanes, en horari extraescolar.

Avaluacions longitudinals (Sharp *et al* [20]) (posteriorment incorporades a un estudi de metanàlisis) [8] han posat de manifest la importància de l'estructura i disseny de l'activitat esportiva, així com la vinculació amb el currículum, per tal que l'esport funcioni com a pol d'atracció cap a activitats formatives.

Més informació a:

Sharp, C., Blackmore, J., Kendall, L., Greene, K., Keys, W., Macauley, A., Schagen, I., Yeshanew, T. (2003a) *Playing for Success: an evaluation of the fourth year*. Nottingham: Department for Education and Skills. [20]

Newman, M., Bird, K., Tripney, J., Kalra, N., Kwan, I., Bangpan, M., Vigurs C (2010). "Understanding the Impact of Engagement in Culture and Sport: A Systematic Review of the Learning Impacts for Young People". *Research Evidence in Education Library*. London: EPPI Centre, Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London. <http://eppi.ioe.ac.uk/cms/Default.aspx?tabid=3358> [8]

Requadre 3.

Sacramento START (Estats Units)

Va iniciar-se l'any 1996 i actualment és un dels principals programes d'activitats extraescolars a l'àrea urbana de Sacramento. Han participat en el programa més de 94.000 infants i joves i actualment hi ha uns 4.000 participants en els diferents districtes i seus escolars. El programa ofereix un ventall d'activitats esportives i acadèmiques, així com activitats d'oci i alimentació.

Els objectius del programa són millorar els aprenentatges dels participants, però també desenvolupar habilitats socioemocionals (confiança, expectatives, adhesió escolar...) i ho fa a través de la tutorització i el suport als deures, la formació i el lleure. El programa s'adreça especialment a alumnes amb necessitats acadèmiques, socials, emocionals, de desenvolupament i de lleure en les etapes de preescolar i primària. L'assistència al programa és d'un mínim de tres hores diàries, els cinc dies de la setmana durant el període lectiu. El programa garanteix la vinculació amb el currículum escolar a través de la creació de consorcis mixtes entre START i les escoles.

El programa START ha estat periòdicament avaluat. Des de la primera avaluació de Lamare [21] fins a informes més recents [22], s'han pogut documentar impactes rellevants del programa en matemàtiques i lectura, així com en altres outcomes socials i psicoemocionals (autoestima, actituds cap a l'aprenentatge...). Aquests impactes es mostren especialment significatius entre els alumnes que parteixin d'un rendiment escolar més baix.

Més informació a:

Scott-Little, C., Hamann, M.S., Jurs, S.G (2002). "Evaluations of After-School Programs: A Meta-evaluation of Methodologies and Narrative Synthesis of Findings". *American Journal of Evaluation*, Vol. 23, No. 4, 2002, pp. 387-419 [16].

Lamare, J. (1997). Sacramento START: An evaluation report. Sacramento, CA: Sacramento California Neighborhoods Planning and Development Services Department [21].

City of Sacramento (2004). Sacramento START Program Evaluation for Fiscal Year 2003 [22].

D'altra banda, les activitats extracurriculars milloren els resultats escolars dels alumnes que hi participen durant **l'educació primària i/o a la secundària** [5] [13] [15]. No obstant això, algunes investigacions identifiquen uns impactes diferenciats en funció de l'etapa educativa. Així, s'observa un major efecte sobre el rendiment escolar durant l'educació preescolar i primària tant dels programes artístics [7] [17] com els d'aprenentatges formals [8] [13], mentre que a la secundària es veuen majors efectes sobre les habilitats socials i actituds cap a l'aprenentatge [8] [13] [17]. Això dona suport a la idea que les intervencions sobre el rendiment escolar produeixen majors efectes quan són preventives i, per tant, tenen lloc en edats més joves, tot i que els resultats no qüestionen les millores en etapes superiors. De fet, algunes avaluacions han documentat impactes rellevants de les activitats extraescolars sobre el rendiment dels alumnes de secundària, especialment en matemàtiques [14].

Els impactes de les activitats extraescolars són especialment destacables entre l'alumnat de baix rendiment o l'alumnat de perfil socioeconòmic baix. En el cas de les intervencions sobre el rendiment escolar, aquestes són particularment efectives entre els alumnes de primària.

Resum

Del conjunt d'activitats existents fora de l'horari lectiu, en aquesta revisió s'han abordat només aquelles amb una voluntat formativa explícita. La revisió de l'evidència ha mostrat uns impactes significatius però moderats d'aquestes activitats tant sobre el rendiment acadèmic com sobre les habilitats socials i psicoemocionals dels alumnes. Els estudis consultats atribueixen als programes d'aprenentatges formals un major impacte sobre els resultats escolars, mentre que les activitats artístiques i esportives mostren resultats positius en l'increment de les competències psicosocials. Aquesta mateixa diferència d'outcomes s'observa segons l'etapa educativa, en tant que la participació en activitats extracurriculars durant la primària sembla influir més clarament sobre el rendiment acadèmic, i els impactes a la secundària s'observen en major proporció en qüestions relacionades amb habilitats psicosocials.

Pel que fa als factors d'èxit dels programes, aquests semblaria que són els següents: 1) una clara vinculació entre l'activitat i el currículum escolar, 2) són dirigits per un professor professional, 3) són planificats amb una durada equilibrada (ni massa curts ni massa llargs), 4) aconseguen una assistència regular, 5) implementen metodologies experiencials i/o basades en evidència, 6) combinen continguts formatius i lúdics, i 7) es realitzen individualment o amb estratègies d'agrupació variable, entre d'altres.

Taula 3.
Arguments a favor i en contra dels Programes d'activitats extraescolars

A favor	En contra
Els programes d'aprenentatges formals poden tenir impactes positius en el rendiment escolar	Els programes esportius i artístics mostren un impacte menor sobre rendiment escolar
Els programes esportius i artístics milloren les habilitats socials i psicoemocionals	Els programes que no contempen les habilitats socials i/o psicoemocionals com a objectiu poden comportar dinàmiques no desitjades
Combinar activitats lúdiques amb activitats instructives millora els resultats escolars	Els programes lúdics sense contingut formatiu explícit no mostren impacte sobre el rendiment escolar
La vinculació del programa extraescolar al currículum i l'existència d'objectius formatius incrementa la seva efectivitat	Els programes desvinculats del currículum i aquells que no inclouen objectius de millora curricular mostren uns efectes menys clars
Les activitats dirigits per un professor qualificat mostren uns resultats més clars	Les activitats dirigits per voluntaris són menys efectives, tot i que la formació d'aquests pot incrementar-ne els resultats
Les activitats desenvolupades en l'etapa primària impacten amb més força sobre el rendiment escolar	Les activitats desenvolupades en la secundària mostren un menor impacte sobre resultats escolars
L'efectivitat dels programes és major quan la durada no és ni excessivament curta ni excessivament llarga	Els programes excessivament curts no comporten impactes, mentre que els més llargs incrementen la irregularitat en l'assistència i redueixen els efectes
Les activitats individuals i aquelles que combinen diferents agrupacions són les més efectives	Les activitats en grup, sigui aquest gran o petit, impacten menys
Les activitats amb metodologia innovadora i basada en evidència incrementen la seva efectivitat	Les activitats amb metodologia més tradicional mostren una menor efectivitat
L'alumnat amb dificultats d'aprenentatge i aquell socialment vulnerable és més sensible a experimentar millores per la seva participació en activitats extracurriculars	L'alumnat ordinari també mostra un increment en el rendiment escolar però més atenuat

Implicacions per a la pràctica

Tal com recull l'Informe del Lleure a Catalunya elaborat pel Síndic de Greuges [3], el lleure en el seu conjunt atén, segons l'Enquesta de Salut de Catalunya, uns 600.000 infants i joves entre 3 i 14 anys. Si desglossem les dades en funció de la temàtica, el 64% dels infants i joves menors de 15 anys realitzen algun tipus d'activitat esportiva, però la xifra es redueix fins al 39% en el cas d'activitats no esportives (música, dansa, llengües, reforç...). A més a més, si centrem l'atenció en la participació dels infants i joves en situació de vulnerabilitat, les dades són marcadament inferiors. Tot plegat apunta, d'una banda, a una participació protagonitzada pel col·lectiu amb menors necessitats educatives i sobre el qual, segons l'evidència revisada, l'impacte de les activitats extraescolars és inferior. I, de l'altra, al predomini d'aquelles

activitats extracurriculars –les esportives– menys efectives en l'increment dels resultats escolars.

L'evidència ens diu, d'entrada, que la participació dels infants i joves en activitats extraescolars té un impacte positiu, tot i que reduït i no garantit en qualsevol circumstància. Quines implicacions tenen, doncs, aquests resultats sobre la pràctica política? Principalment aporten llum sobre les condicions bàsiques de funcionament dels programes que han mostrat major impacte sobre els aprenentatges dels infants i joves i, per tant, poden ajudar a orientar el tipus de lleure educatiu al qual els responsables polítics haurien de donar suport com a instrument d'èxit escolar i de reducció de desigualtats educatives:

- **Cal incentivar el desenvolupament d'activitats educatives atractives per als infants i joves que combinin de manera equilibrada el reforç escolar i les activitats lúdiques.** Les activitats exclusivament acadèmiques semblen comportar una menor participació i, sobretot, una regularitat en l'assistència inferior que aquelles que incorporen activitats de lleure. Alhora, és necessari assegurar que els programes que tenen lloc fora de l'horari lectiu fixen uns objectius explícits clars respecte a la millora del rendiment escolar i/o del desenvolupament d'habilitats socials i emocionals que orientin la participació dels joves. I és que les activitats extracurriculars han demostrat un efecte significatiu, tot i que limitat, no només sobre el rendiment acadèmic sinó també sobre un conjunt d'habilitats socials i emocionals quan han treballat explícitament aquestes competències.
- **Convé ampliar les opcions de participació en el lleure educatiu de l'alumnat socialment desafavorit.** Les barreres d'accés, principalment econòmiques però també de manca d'informació, valoració o percepció d'utilitat, allunyen de la participació en activitats extracurriculars l'alumnat que més profit en pot treure. En aquest sentit, mesures que redueixin el cost de les activitats (gratuïtat, subvencions, beques de transport...), acompanyades d'accions de difusió i informació entre els col·lectius identificats poden ser oportunes.
- **Cal ressaltar la importància del lleure com a prevenció i no només com a compensador de baixos resultats acadèmics.** En aquest sentit, és especialment rellevant assegurar l'oferta d'activitats extraescolars durant l'etapa primària, especialment a l'alumnat en risc. D'altra banda, els programes s'han mostrat també efectius en el treball durant l'educació secundària, sobretot en relació amb habilitats socials i emocionals, la qual cosa aconsella la planificació de programes diferenciats per a aquestes dues etapes.
- **El disseny de les activitats extraescolars ha de tenir present els factors d'èxit assenyalats en aquesta revisió:** apostar pel lideratge d'un professorat qualificat o de voluntariat expressament format; una durada relativament àmplia però que no afecti la regularitat en l'assistència de l'alumnat; la combinació d'agrupacions d'alumnes flexibles, entre d'altres.

Cal incentivar el desenvolupament d'activitats educatives que combinin de manera equilibrada el reforç escolar i les activitats lúdiques, promovent la participació de l'alumnat socialment desafavorit.

Finalment, tenint en compte les limitacions que la recerca internacional ha manifestat a l'hora d'obtenir dades i mesures comparables en relació amb els diferents aspectes aquí tractats, volem recordar la necessitat de llegir amb cautela alguns dels impactes presentats. Alhora, aquesta advertència ens anima a plantejar el repte de treballar en la millora de l'avaluació dels programes de lleure educatiu existents a Catalunya. Calen indicadors que avaluïn el seu impacte i identifiquin els factors que, ara sí, en el nostre entorn més proper, estimulen el valor de l'educació no formal com a instrument de millora de l'èxit socioeducatiu del nostre alumnat.

Bibliografia

- [1] Lauer, P.A., Akiba, M., Wilkerson, S.B., Apthorp, H.S., Snow, D., & Martin-Glenn, M.L. (2004). "The effectiveness of Out-of-School-time Strategies in Assisting Low-Achieving Students in Reading and Mathematics: A Research Synthesis. McRel Documents.
- [2] Departament de Salut (2014). *Enquesta de Salut de Catalunya 2013*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- [3] Síndic de Greuges de Catalunya (2014). *Informe sobre el dret al lleure educatiu i a les sortides i colònies escolars*. Barcelona: Síndic de Greuges de Catalunya.
- [4] Birdwell, Scott & Knonckx (2015). *Learning by doing*. London: Demos
- [5] Shulruf, B. (2010). "Do extra-curricular activities in schools improve educational outcomes? A critical review and meta-analysis of the literature". *International Review of Education*, 56(5-6), 591-612. <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11159-010-9180-x>
- [6] Lewis, C.P. (2004) *The Relation between Extracurricular Activities with Academic and Social Competencies in School Age Children: A Meta-Analysis*. Doctoral dissertation, Texas A&M University College Station, TX: Texas A&M University. <http://oaktrust.library.tamu.edu/bitstream/handle/1969.1/2710/etd-tamu-2004B-SPSY-lewis.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- [7] Conard, F. (1992). The arts in education and a meta-analysis. Doctoral dissertation, Purdue University West Lafayette, IN <http://docs.lib.purdue.edu/dissertations/AAI9229100/>
- [8] Newman M., Bird K., Tripney J., Kalra N., Kwan I., Bangpan M., & Vigurs C (2010). *Understanding the Impact of Engagement in Culture and Sport: A Systematic Review of the Learning Impacts for Young People. Research Evidence in Education Library*. London: EPPI Centre, Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London. <http://eppi.ioe.ac.uk/cms/Default.aspx?tabid=3358>
- [9] Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. London: Academic press.
- [10] Durlak J.A., Weissberg, R.P. (2007). *The Impact of After-School Programs that Promote Personal and Social Skills*. Chicago: Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL).
- [11] Winner, E., Cooper, M. (2000). "Mute Those Claims: No Evidence (Yet) for a Causal Link between Arts Study and Academic Achievement". *Journal of Aesthetic Education*, 34(3/4), 11. <http://www.jstor.org/stable/3333637>
- [12] Zief, G.H., Lauver, S., Maynard, R.A (2006). "Impacts of after-school programs on student outcomes". A systematic review for the Campbell Collaboration. Campbell Collaboration.
- [13] Kidron, Y., Lindsay, J. (2014). *The effects of increased learning time on student academic and nonacademic outcomes: Findings from a meta-analytic review* (ED-IES-12-C-0005:REL 2014-015). Washington, DC: U.S. Department of Education, Institute of Education Sciences, National Center or Education Evaluation and Regional Assistance, Regional Educational Laboratory Appalachia. <http://ies.ed.gov/ncee/edlabs>
- [14] Lauer, P.A., Akiba, M., Wilkerson, S.B., Apthorp, H.S., Snow, D., & Martin-Glenn, M.L. (2006). Out-of-School Time Programs: A Meta-Analysis of Effects for at-risk Students. *Review of Educational Research*, 76, 275-313. <http://rer.sagepub.com/content/76/2/275.citation>
- [15] Crawford (2011). *Meta-Analysis of the Impact of After-School Programs on Students Reading and Mathematics Performance*. Denton, Texas. UNT Digital Library.
- [16] Scott-Little, C., Hamann, M.S., Jurs, S.G (2002). "Evaluations of After-School Programs: A Meta-evaluation of Methodologies and Narrative Synthesis of Findings". *American Journal of Evaluation*, Vol. 23, No. 4, 2002, pp. 387-419
- [17] Lee, B. K., Patall, E. A., Cawthon, S. W., Steingut, R. R. (2014). "The Effect of Drama-Based Pedagogy on PreK-16 Outcomes A Meta-Analysis of Research From 1985 to 2012". *Review of Educational Research* 85 (1) 3-49 <http://rer.sagepub.com/content/85/1/3>
- [18] Hui, A., Lau, S. (2006). "Drama education: a touch of the creative mind and communicative-expressive ability of elementary school children in Hong Kong". *Thinking Skills and Creativity* 1(1): 34-40,
- [19] <http://www.artsedsearch.org/summaries/drama-education-a-touch-of-the-creative-mind-and-communicative-expressive-ability-of-elementary-school-children-in-hong-kong#sthash.hjqfifBu.dpuf>
- [20] Sharp, C.; Blackmore, J., Kendall, L., Greene, K., Keys, W., Macauley, A., Schagen, I., Yeshanew, T. (2003a) *Playing for Success: an evaluation of the fourth year*. Nottingham: Department for Education and Skills.
- [21] Lamare, J. (1997). *Sacramento START: An evaluation report*. Sacramento, CA: Sacramento California Neighborhoods Planning and Development Services Department.
- [22] City of Sacramento (2004). *Sacramento START Program Evaluation for Fiscal Year 2003*.

Primera edició: octubre de 2016
© Fundació Jaume Bofill, Ivàlua, 2016
fbofill@fbofill.cat, info@ivalua.cat
www.ivalua.cat
www.fbofill.cat

Autors: Sheila González Motos
Edició: Fundació Jaume Bofill
Coordinació editorial: Anna Sadurní
Disseny i maquetació: Enric Jardí
ISBN: 978-84-945870-4-7
Amb la col·laboració de:

Aquesta obra està subjecta a la llicència Creative Commons de **Reconeixement-No Comercial-SenseObraDerivada (by-nc-nd)**. Es permet la reproducció, distribució i comunicació pública de l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria. No es permet l'ús comercial de l'obra ni la generació d'obres derivades.

eduCaixa
 Obra Social "la Caixa"